

אריה חיים טייטלבוים

מרצה במחלקה למדעי המחשב, מכון לב

ביאור שיטת הרמב"ם בענין גדר הכוונה בתפילה

א. הרמב"ם בהלכות תפילה פ"ד ה"א כתב וז"ל:

"חמשה דברים מעכבין את התפלה אע"פ שהגיע זמנה, טהרת ידיים, וכיסוי הערוה, וטהרת מקום תפלה, ודברים החופזים אותו, וכוונת הלב". בהמשך בהט"ו מסביר "כוונת הלב כיצד כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה, מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו". וממשיך בהט"ז "כיצד היא הכוונה שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה, לפיכך צריך לישב מעט קודם התפלה כדי לכון את לבו ואחר כך יתפלל בנחת ובתחנונים"

רבנו חיים הלוי שואל על דברי הרמב"ם וז"ל:

"מסתימת לשון הרמב"ם מבואר דדין כוונה הוא על כל התפלה שכל התפלה הכוונה מעכבת בה, וקשה ממה שפסק הרמב"ם בפ"י שם ז"ל מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך, דמבואר להדיא דהכוונה אינה מעכבת רק בברכה ראשונה וצ"ע."

מכח קושיא זו מחלק ר' חיים בין הכוונה שבפ"ד לבין הכוונה שבפ"י, וכלשוננו:

"ונראה לומר דתרי גווני כוונה יש בתפלה, האחת כוונה של פירוש הדברים, ויסודה הוא דין כוונה, ושנית שיכוון שהוא עומד בתפילה לפני ד'."

ובהמשך דבריו מסביר את חומרת כוונה זו השנייה המעכבת בכל הברכות:

"ואם אין לבו פנוי ואינו רואה את עצמו שעומד לפני ד' ומתפלל אין זה מעשה תפלה, והרי הוא בכלל מתעסק... דבמקום שהי' מתעסק דינו כלא התפלל כלל. וכאלו דלג מלות אלה."

החזו"א חולק על ר' חיים וז"ל:

"זהו דבר שאי אפשר... וכבר אמרו... דעיון תפילה אין אדם ניצל מהן בכל יום, ואמרו נחזיק טיבותא לרישא... ואפשר כוונת הגאון ז"ל בשעה שעומד להתפלל וכל התפילה סתמא כלשמה, וא"כ לא שייך לדון אי סגי באבות, ולו"ד הגאון ז"ל י"ל דהר"מ בפ"ד בעיקר התפלה איירי וענינה, אבל שיעור שחייבו חכמים לעכב פי' בפ"י, וכן בגמ' לא תניא בחד דוכתא, ויש בדברי הר"מ העתק מאמרי חז"ל בהפלגת הכוונה אבל אין כולם מעכבים... . וכל אדם העומד להתפלל לא שייך בו מתעסק דלעולם יש בו ידיעה כהה שהוא תפילה לפניו ית', אלא שאין ליבו ער כ"כ ובידיעה קלושה סגי בדיעבד, אלא שאינה רצויה ומקובלת כ"כ."

הרי שר' חיים דייק ברמב"ם שבפ"ד הכוונה מעכבת בכל הברכות ובפ"י רק בברכה ראשונה. מכח קושיא זו חילק בסוגי הכוונה. והחזו"א לא הסכים עם פירושו שהרי זה דבר שאי אפשר, ולא שייך דין מתעסק "דלעולם יש בו ידיעה כהה".

ב. לבאר את דברי הרמב"ם נראה להקדים תחילה:

הטור או"ח סי' צ כתב וז"ל:

"המתפלל צריך שיכין מקום לתפלתו ושיכין לה בגדיו ומחשבתו וגופו."

ובסי' צח "מחשבתו כיצד דתניא המתפלל צריך שיכוין לבו שנאמר תכין לבם פירוש שיכוין פי' המלות שמוציא בשפתיו ויחשוב כאילו שכינה כנגדו שנא' שויתי ה' לנגדי תמיד ויעיר הכוונה ויסיר כל המחשבות הטורדות אותו עד שתשאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפלתו ויחשוב כי אילו היה מדבר לפני מלך ב"ו שהיום כאן ולמחר בקבר היה מסדר דבריו ומכוין בהם יפה לבל יכשל ק"ו לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה שצריך לכוין אף מחשבתו כי לפניו המחשבה כדיבור כי כל המחשבות הוא חוקר"

לאחר השוואת לשון הרמב"ם מול לשון הטור, ישנם ג' הבדלים:

(א) הרמב"ם מדבר על כוונת הלב והטור לעומתו דיבר על מחשבה.

(ב) הרמב"ם לא הזכיר כוונה בפ"י המילים, הטור לעומתו כתב "פירוש שיכוין פי' המלות שמוציא בשפתיו..."

ג) הטור בסי' קא כותב וז"ל "תנו רבנן המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות ואם אינו יכול לכוין בכולן לפחות יכוין באבות דאמר ר"א לעולם ימוד אדם עצמו אם יכול לכוין באבות יתפלל ואם לאו אל יתפלל ואם התפלל ולא כיון באבות יחזור ויתפלל ואם כיון באבות א"צ לחזור" משמע שאף לכתחילה שידע שלא יוכל לכוין אלא באבות מותר לו להתפלל. לעומתו משמע ברמב"ם שרק בדיעבד יוצא וכלשונו הק' "מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך" אך אם ידוע לו מראש שלא יוכל לכוון אלא באבות, לא התיר הרמב"ם להתפלל. וכן הרגיש בביאור הלכה סי' ק"א ד"ה ואם אינו יכול וז"ל "משמע מלשון זה דאפילו לכתחילה מותר לעמוד ולהתפלל כיון שהוא אנוס שאינו יכול ליישב דעתו וכן משמע לישנא דברייתא ולפלא שלא הוזכר זה ברמב"ם שכתב דין זה רק בלשון דיעבד שאם כיון בברכה ראשונה יצא"

ג. להבין שורש ג' ההבדלים נראה להקדים :

באגרות קודש לאדמו"ר האמצעי (בנו של בעל התניא) ע' שיא כתב וז"ל :
 "ובזה מחולקים הרמב"ם והטור בדרך הפשוט שלפ"ד הרמב"ם הכוונה שבלב לפני מי הוא עומד ולא בפ"י המלות בפרט. ולדעת הטור בפ"י המלות בפרט. ושניהם אמת".

ובע' רס"ו כתב וז"ל :

"הגם שלפ"ד הרמב"ם ז"ל א"צ לכוין רק לפני מי הוא עומד אבל עכ"ז צריך לכוין אל פ"י המלות דוקא כפ"ד הטור וכ"ה ע"פ הקבלה האמיתי".

ובזה יובנו שני ההבדלים הראשונים :

הרמב"ם והטור חולקים בפ"י סוג הכוונה בתפילה ומדויק בלשונם הק' :
 (א) הרמב"ם סובר ש"הכוונה שבלב לפני מי הוא עומד ולא בפ"י המלות בפרט" ולכן לא הזכיר פ"י המילים ודיבר על כוונת הלב.

(ב) הטור סובר שהכוונה שבלב היא "בפ"י המלות בפרט" ולכן הזכיר פ"י המילים ודיבר על מחשבה.

בנוסף נראה גם מדבריו שהרמב"ם לא חילק בסוגי כוונה שונים, אלא דיבר רק על "הכוונה שבלב לפני מי הוא עומד ולא בפ"י המלות בפרט".

ד. ולהבין ההבדל הג' נראה להקדים :

הבית יוסף או"ח סי' קא כתב וז"ל :

"תנו רבנן המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות וכו'. בסוף פרק אין עומדין (ברכות לד:) המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן אם אינו יכול לכוין בכולן יכוין את לבו באחת אהייה א"ר חייא אמר רב ספרא משום חז דבי רבי באבות ומימרא דרבי אלעזר היא בסוף פרק תפילת השחר (ל:) וזה לשונו לעולם ימוד אדם עצמו אם יכול לכוין את לבו יתפלל ואם לאו אל יתפלל ולא נזכר בדברי רבי אלעזר חילוק בין אבות לשאר ברכות כלל אלא שהתוספות (ד"ה יכוין) והרא"ש (סי' כד) כתבו בסוף פרק אין עומדין יכוין לבו באחת מהן והא דאמרינן בפרק תפילת השחר לעולם ימוד אדם דעתו אם יכול לכוין יתפלל ואם לאו אל יתפלל יש לפרש התם נמי באחת מהן ובאבות כדאמרינן הכא וכן כתב סמ"ג (עשין יט קא:) ורבינו כתב בדברי רבי אלעזר אם יכול לכוין באבות כאילו הוא מדברי רבי אלעזר לפי שמאחר שאנו מוכרחים לפרש כן בדבריו הוי ליה כאילו אמר כן בהדיא."

הרי שישנם שתי גמ' (ברייטא ומימרא דר"א) שלכאורה סותרות, בדף ל: כתוב שיש לכוין בכל הברכות ובדף לד: כתוב שאם אינו יכול לכוין אלא באבות יצא.

זו היתה גם שאלת ר' חיים על הרמב"ם.

התוס' והראש ואחריו בנו הטור מסבירים שהברייטא והמימרא זה היינו הך, גם ר"א כשאמר "אם יכול לכוין את לבו" התכוין לברכת אבות בלבד. אך נראה לבאר שהרמב"ם לא מיזג את המימרא עם הברייטא, שהרי גם ביד החזקה שמר על ההפרדה בניהם בפרקים שונים בפ"ד ובפ"י, שלא כדברי הטור שמיזג וכמשי"כ הב"י ע"ד הטור "ורבינו כתב בדברי רבי אלעזר ... כאילו ... לפי שמאחר שאנו מוכרחים לפרש כן בדבריו הוי ליה כאילו אמר כן בהדיא".

לאחר השוואה בין הברייטא למימרא רואים לכאורה הבדל מהותי, ר"א דיבר על "לעולם ימוד אדם עצמו אם יכול" משמע שעומדים בשלב שלפני התפילה; משא"כ בברייטא מדובר על "המתפלל צריך שיכוין את לבו" משמע שהוא כבר התחיל להתפלל.

ונראה שכך למד גם הרמב"ם:

בפ"ד כתב "מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל" "כיצד היא הכוונה שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה, לפיכך צריך לישוב מעט קודם התפלה" הרי מדובר בהכנות שלפני

התפילה (ואעתיק כאן לשון החזו"א שהובא לעיל שגם הרגיש בהבדל זה שבין שני הפרקים "ואפשר כוונת הגאון ז"ל בשעה שעומד להתפלל וכל התפילה סתמא כלשמה"), **ומכוון למימרא דר"א**; אך בפ"י כותב הרמב"ם "מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך" דיבר על מי שהתפלל ולא על מצב שלפני התפילה, וכפי שדייק בביאור ההלכה, **ומכוון לברייתא**.

ובזה יובן ההבדל הג' בין הרמב"ם לטור:

בזה שהרמב"ם מחלק בין המימרא לברייתא יוצא שאין סתירה בניהם, וממילא המימרא דר"א "לעולם ימוד" הולך **על כל הברכות**, ואם יודע מראש שלא יוכל לכיון אפילו בברכה אחת, זה מעכב, וכ"ז במצב של **לכתחילה**. הברייתא דיברה על מצב של **דיעבד**, ובזה רק הברכה הראשונה מעכבת.

משא"כ הטור שסובר שגם ר"א כשאמר "לעולם ימוד" התכוין **רק לברכה ראשונה**, ממילא אין זה מעכב מה שיודע מראש שלא יוכל לכיון בשאר הברכות.

ה. להרחבת הביאור איך ההכנה שלפני התפילה לפי הרמב"ם קובעת את המשך התפילה, ומה שיתרחש אח"ז בפועל אין זה מעכב (חוץ מברכת אבות); ניתן למצוא בלקו"ש לאדמו"ר מליובאוויץ ח"ד ע' 1129 בענין ההבדל בין כוונת מצוה לבין כוונת עבירה, וז"ל:

"ד.ה. בנוגע כוונה – איז אַ החילוק צווישן אַ מצוה און אַן עבירה: ביי עבירות, איז אַ "אינו מתכוין" (אפילו ניט אוף דעם פעולה) – ניט עובר אויף קיין איסור, און ביי מצוות, איז אויך ווען ער טוט זיי אַן אַ כוונה איז ער יוצא די מצוה."

תרגום: ז"א בנוגע כוונה – יש חילוק בין מצוה לעבירה: בעבירות "אינו מתכוין" (אפילו לא לפעולה) – לא עובר שום איסור, ואצל מצות, גם כשעושה אותם ללא כוונה הוא מקיים את המצוה. ומבאר וז"ל:

"וויבאַלד אז בהשכמה, אין אנהויב טאָג פארבינדט זיך יעדער איד מיט דעם אויבערשטן, דורך זאָגן "מודה אני" וכדומה, איז ער דורך דעם פארבונדן מיטן אויבערשטן אויפן גאַנצן טאָג, און דעריבער, אויב אפילו בפועל איז ער דערנאָך (ביי פעולות פרטיות) ניט מכוון צו טאָן די מצוה, איז פאַראַן אין דער פעולת המצוה דער חיבור מיט אלוקות פון אנהויב

טאָג (וע"ד ווי ביי קידושין, אז אויב 'עסוקין באותו ענין', און ער גיט דער אשה אַ פרוטה ניט זאגנדיק אז ער גיט עס לשם קידושין – ווערט זי מקודשת צו אים).

תרגום: מכיון שבהשכמה, בתחילת היום מחובר כל יהודי עם הקב"ה דרך אמירת "מודה אני" וכדומה, דרך זה הוא מחובר להקב"ה במשך כל היום, ולכן אפילו אם בפועל הוא אח"כ (אצל פעולות פרטיות) אינו מכיון לעשות את המצוה, קיים בפעולת המצוה החיבור לאלוקות מתחילת היום (ועל דרך כמו אצל קידושין, אם 'עסוקין באותו ענין', והוא נותן לאשה פרוטה בלי להגיד שהוא נותן לה לשם קידושין – היא נהית מקודשת אליו).

ובנדו"ד ע"י ההכנה המושלמת שלפני התפלה "לעולם ימוד" "ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה" ובתוספת דברי החזו"א "וכל אדם העומד להתפלל לא שייך בו מתעסק דלעולם יש בו ידיעה כהה שהוא תפילה לפניו ית"י" (עסוקים באותו ענין) הרי שמקיים בזה את כוונת הלב של התפילה (חוץ מברכה ראשונה).

ו. היוצא מהסבר שורשי ג' ההבדלים, שהרמב"ם דיבר על סוג אחד של כוונה וכדברי אדמו"ר האמצעי "הכוונה שבלב לפני מי הוא עומד ולא בפ"י המלות בפרט"; רק שבזה יש הבדל: כשעומד לפני התפילה צריך לשער אם יוכל לכוין בכולה וזה מעכב, אך אם בפועל כיוון רק באבות יצא.

ולפי הנ"ל יוצא שהרמב"ם והטור חולקים בב' ענינים:
(א) בסוג הכוונה.

(ב) בדין העומד להתפלל ויכול לכוין באבות אך לא בכל הברכות.

ונראה לומר שזה תלוי בזה, שמאחר והרמב"ם סובר:

(א) שהכוונה היא "ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה".

(ב) ועיקר הכוונה בתחילת התפילה שהרי "עיון תפילה אין אדם ניצול מהן בכל יום"

(ג) והכוונה בעת התפלה למרות שנחלשת היא לא נעלמת ("ידיעה כהה"), ופועלת ע"ד "עסוקים באותו ענין" בתמיכת ההכנה שלפני התפלה.

הרי שלא ניתן לאחד את הברייתא למימרא דר"א ולומר שגם אם יודע מראש שלא יוכל לכוין בכל הברכות דיצא, שהרי הכנה זו היא התומכת

ומגבה את ה"הידיעה הכחה" של שאר הברכות בעת התפלה, ע"כ הכנה זו צריכה להיות מושלמת.

משא"כ הטור מדבר על "בפי המלות בפרט" שזה שייך בשעת התפילה ולא משמש כתומך לשאר ברכות, וע"כ גם אם יודע מראש שלא יוכל לכוין בכל הברכות אין זה מעכב.

ז. ובכך מבוארת סתימת דברי הרמב"ם בדין עיכוב כוונת הלב בכל הברכות (כפי שדייק ר' חיים), למרות "דעיון תפילה אין אדם ניצול מהן בכל יום" ולמרות "שכל אדם העומד להתפלל לא שייך בו מתעסק" (חזו"א). וכן מבואר שינוי דבריו בפ"י שכוונת הלב מעכבת רק ברכה ראשונה, שהרי:

- הרמב"ם בפ"ד לא דיבר על הכוונה בפועל בעת התפילה, אלא על ההכנה שלפני התפילה, ובה אדם יכול להנצל.
- בהכנה זו צריך לשער שיוכל לכוין בכל הברכות, כדי לגבות ולתמוך את הידיעה הכחה בעת התפילה. וזה פועל ע"ד "עסוקים באותו ענין".
- והמקור לזה הגמ' בדף ל: "לעולם ימוד"
- בפ"י דיבר הרמב"ם על מה שהיה בפועל בעת התפילה, שבה רק הברכה הראשונה מעכבת, ובברכה זו אין ההכנה שלפני התפילה יכולה לעזור.
- והמקור לזה הגמ' בדף לד: "המתפלל צריך שיכוין ... אם אינו יכול ... יכוין את לבו באחת ... באבות".
- ובין בפ"ד ובין בפ"י הרמב"ם דיבר על כוונה אחת ויחידה של "ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה".

והכל תלוי ברצון וכדברי הבי"ח סי' צ"ח ד"ה מחשבתו כיצד וז"ל:
 "ר"פ אין עומדים (דף ל"א) ת"ר המתפלל צריך שיכוין את לבו לשמים אבא שאול אומר סימן לדבר תכין לבם תקשיב אזניך נראה דהא דאמר סימן לדבר הוא לפי דקרא משמע דאין ביד האדם לכוין לבו לשמים שהרי אמר תכין לבם דמשמע אם תכין לבם אז תקשיב אזניך כדפירש רש"י אלמא דביד הקב"ה הוא להכין לבבם שיכוונו בתפלה ואלמלא הקב"ה עוזרו לא היה יכול לכוין את לבו אפ"ה סימן לדבר הוא שיתעורר האדם ויסכים בדעתו לכוין כי אז ודאי הקב"ה עוזרו כי הבא לטהר מסייעין לו מן השמים."

וה' ית' יזכנו לכוין בתפילה בכל הברכות ובשני סוגי הכוונות.